

Mariusz Szczygieł
Gottland

Colecția
Oceanul întors

Mariusz Szczygieł

Gottland

Traducere din limba polonă

de Ana Maria Luft

EDITURA
ART

*Le mulțumesc pentru susținere prietenilor
și cunoscuților mei cehi. Ei sunt: Tomáš
Blahut, Václav Burian, Roman Chměl,
Viola Fischerová, Adam Georgijev, Michal
Ginter, Joanna Horník, Pavel Janáček,
Mirra Korytová, Alexej Kusák, Michal
Nikodem, Štěpánka Radostná, Martin
Skyba, Helena Stachová, Dalibor Statník,
Pavel Trojan.*

Niciun pas fără Bata

Pentru Egon Erwin Kisch

Anul 1882: Putoarea

„De ce pute aici în halul ăsta?“ îl întreabă puștiul de șase ani, Tomáš Bata¹, pe tatăl sau Antonín. Așa își exprimă pentru prima oară dorința de a organiza realitatea.

Nu știm ce îi răspunde tatăl. Se prea poate ca, de la natură, să fie scump la vorbă.

Cizmarul Antonín Bata este la a doua căsătorie. De două ori a luat de nevastă o văduvă cu copii și, cu fiecare dintre ele, a avut și propriile lui odrasle. În total, în micul atelier de cizmărie din Zlín, Antonín are de crescut doisprezece copii din patru căsătorii. În plus, Antonín mai are în subordine șapte oameni. A doua lui nevastă nu suportă curentul.

Doisprezece ani mai târziu: Cererea

Trei copii din prima căsătorie – Anna, Antonín și Tomáš, acum în vârstă de optsprezece ani – stau în fața tatălui de cincizeci de ani. Își revendică moștenirea după mamă. Îi cer de asemenea să le dea neîntârziat și ceea ce le-ar reveni din moștenire după moartea lui. Nu au timp să mai aștepte atâția ani și, în plus, în casă e destul de mare înghesuală.

Primesc opt sute de florini în monede de argint cu care angajează patru lucrători.

Un an mai târziu, 1895: Principiul

Au o datorie de opt mii de florini. Nu își pot permite să cumpere piele nouă și nu au cu ce să o achite pe cea veche. Antonín primește ordin de înrolare în armată. Anna pleacă la Viena să lucreze ca slujnică.

Tomáš se uită la resturile de piele și, cuprins de deznadejde, inventează cel mai important principiu al vieții sale: orice defect trebuie transformat întotdeauna într-o calitate.

Dacă nu își permit să cumpere piele, atunci trebuie să facă pantofi din ceea ce au la îndemână: din pânză. Pânza nu e scumpă, iar din resturile de piele pot face talpa. Astfel inventează Bata unul dintre cele mai mari succese ale secolului următor: pantofii din pânză cu talpă de piele. Vine din Viena cu câteva zeci de mii de comenzi strânse într-o singură zi. Oamenii le spun acestor pantofi *batovka*.

Grație acestei reușite, își construiește prima fabrică în care cincizeci de bărbați lucrează într-un spațiu de două sute de metri pătrați.

Anul 1904: Întrebările

Angajații observă că nu poate sta potolit. Este întotdeauna atât de excitat, încât oamenii ajung să se simtă oboșiți în preajma lui.

Într-o gazetă, citește un articol despre mașinile din America. Pleacă în State, mai exact în Lynn (Massachusetts), orașul pantofilor, unde se angajează ca muncitor într-o mare fabrică. Ia cu el trei colaboratori și fiecare

din ei se angajează în alt loc. Le cere să observe cu mare atenție fiecare fază a producției. În fiecare sâmbătă, cei patru cizmari din Zlín se întâlnesc la *saloon* și fac schimb de observații.

Este surprins să constate că în America până și copiii mici încearcă să își câștige singuri existența. Cea mai puternică impresie i-o lasă un băiețel de șase ani, care merge din casă în casă și prinde muște în schimbul unui mic comision.

Unii mor de sărăcie, dar alții coc plăcinte pe stradă și le vând cu un cent bucata. Tomáš remarcă la americani o trăsătură interesantă: au talentul de a adapta în masă orice noutate pe care a inventat-o omenirea.

Când a plecat în State, avea șase sute optzeci și opt de întrebări la care caută răspuns. În timpul șederii lui acolo, mai apar alte șaptezeci de întrebări. Ajunge la concluzia că standardul de viață al unui american obișnuit, care era mai ridicat decât în Europa, provine din libertatea față de orice rutină.

(„Este clar că Tomáš Bata a făcut spionaj industrial în SUA“, vor scrie șaizeci de ani mai târziu istoricii cehoslovaci).

Anul 1905: Ritmul

Tomáš începe să vorbească din ce în ce mai bine engleza și aude câte ceva despre Henry Ford. Convins că oamenii sunt, în marea lor majoritate, mult prea proști pentru a fi în stare să câștige îndeajuns pentru un trai decent – așa cum ne spune E.L. Doctorow –, lui Ford i-a venit o idee genială. A împărțit procesul de montare a automobilului în operații separate, simple, pe care ar fi în stare să le execute chiar și un prost. În loc să

învețe un singur muncitor sute de operații a hotărât să îl așeze într-un singur loc și să îl pună să execute aceeași activitate cât e ziua de lungă, pentru ca apoi să trimită piesele mai departe pe banda rulantă. În acest fel, mintea muncitorului este eliberată de orice responsabilitate. (Lui Ford îi mai trebuie însă câțiva ani până să-și pună în practică invenția.)

În State, Tomáš Bata aude pentru prima oară expresia „ceas de mână“, o găselniță care funcționează deja de patru ani. Începând cu secolul XX, americanii au început să măsoare timpul în minute, iar timpul a devenit unitatea principală de măsură a producției. „Randamentul“ și „ritmul american“ – noile fetișuri economice – organizau diviziunea muncii în unități egale de timp. Ziua de lucru a încetat să mai depindă de răsăritul și apusul soarelui.

5 septembrie 1905: Secunde

Tatăl lui moare în timpul nopții.

La scurt timp după acest eveniment, Tomáš se întoarce la Zlín – în continuare un orașel prăpădit, unde cehii spun că „se termină pâinea și începe piatra“ – și pe zidul micii sale fabrici scrie cu litere de o șchioapă, în vopsea, inscripția: ZIUA ARE 86 400 DE SECUNDE. Oamenii citesc această inscripție și își spun unul altuia că fiul bătrânului Bata și-a pierdut mințile.

1905–1911: Muncă pe brânci

Cumpără mașini nemțești și americane. Fabrica are deja șase sute de muncitori. Construiește pentru ei primele case de locuit.

În 1908, când Ford lansează prima mașină în serie, „automobilul pentru fiecare“, Tomáš e entuziasmat din cale afară – Ford își folosește deja banda rulantă!

În America o pereche de pantofi este produsă în șapte ore, în Franța cam în șase. Tomáš scrie pe peretele atelierului de cauciuc următoarea inscripție, cu litere de înălțimea unui om: OAMENI – GÂNDIȚI, MAȘINI – MUNCIȚI PE BRÂNCI!

La Bata, o pereche de pantofi se realizează în doar patru ore. Cizmarii din întreaga Moravie sunt zdrobiți. Tomáš își îngreădește fabrica și pe zidul de cărămidă din jurul ei poruncește să se scrie: SĂ NU NE FIE TEAMĂ DE OAMENI, FIE-NE TEAMĂ DE NOI ÎNȘINE. (Peste mai bine de douăzeci de ani, el însuși ignoră acest principiu. Nici prin gând nu-i trece că viața lui e pe ducă fiindcă a devenit propria lui victimă.)

1911: Iubirea

Se îndrăgostește și se logodește. Rupe logodna când iubita lui îi mărturisește că nu poate avea copii.

Ianuarie 1912: Maňa

Pleacă la Viena la vestitul bal cehesc; este deja un cizmar faimos, exportă pantofi în Balcani și în Asia Mică. Speră să-și întâlnească viitoarea soție la bal. Îi place Maňa Menčíková, fiica custodelui bibliotecii imperiale. Fata cântă la pian, vorbește trei limbi străine. Tomáš știe că trebuie să existe un contract scris pentru orice. Trimite un prieten să o întrebe pe domnișoară dacă ar semna o clauză contractuală care să stipuleze că, în cazul în care nu va putea să dea naștere unor moștenitori, să divorțeze.

„Și eu ce aș putea să pretind de la el în cazul în care nu voi reuși să îi îndeplinesc dorința?“ răspunde viitoarea Marie Batová. (După doi ani în care se străduiește în zadar să rămână însărcinată, Marie cumpără în secret o sticlută cu otravă).

Decembrie 1913: Sticluta

Din toamnă s-au mutat în noua vilă pe care Tomáš a construit-o înainte de căsătorie, pentru ca soția să nu simtă diferența dintre viața de la Viena și cea de la Zlín. Atunci când au mai multe comenzi și fabrica trebuie să lucreze și noaptea, Marie îi servește pe muncitori cu limonadă și împarte sendvișuri. Se zice că, după ce se întoarce acasă, se gândește dacă nu cumva n-ar trebui tăiat un pom care nu aduce roade și se uită la sticlută.

28 iunie 1914: Războiul

Arhiducele Ferdinand este asasinat la Sarajevo. Austria anunță mobilizarea.

Cel mai eminent ceh al secolului XX, profesorul de filozofie Tomáš Garrigue Masaryk, deputat în Parlamentul de la Viena, se întoarce din vacanță. „În drum spre Praga, am văzut cum sunt trimiși oamenii noștri pe front: cu scârbă, ca la abator“, va spune el mai târziu. Are muștrări de conștiință. „Oamenii noștri se duc pe câmpul de luptă și la pușcărie, iar noi, deputații, stăm acasă.“

Tomáš Bata este îngrozit: toți muncitorii lui trebuie să participe la războiul dus de monarhia austro-ungară. În ziua următoare, în timp ce-și bea cafeaua și-și mănâncă ouăle prăjite cu costiță, îi vine o idee: va pleca la Viena și va face rost de o comandă pentru încălțările soldaților. Lasă ouăle, se urcă în trăsură, gonește spre

stația feroviară de la Otrokovice, lângă Zlín. Trenul plecase deja. Cumpără o trăsură cu cai și poruncește vizitiului să ajungă trenul din urmă. Animalele gonesc prin trei sate la fel de repede ca și acceleratul, dar în al patrulea caii se prăbușesc. În mai puțin de șase minute Tomáš cumpără o nouă trăsură cu cai. Ajunge din urmă trenul și în câteva ore este la Viena.

Este de părere că nu trebuie să te lași învins de realitate, ci că trebuie să o folosești în mod abil în scopuri proprii. Peste nici două zile primește o comandă pentru o jumătate de milion de perechi de încălțăminte, alături de garanția că muncitorii lui nu vor pleca pe front.

Mai are la dispoziție șapte minute pentru a prinde trenul de întoarcere, timp în care detașamentul de poliție îi adună deja în piață pe muncitorii lui, care au fost declarați dezertori. Pe drum, trăsură în care e Tomáš provoacă un accident; pasagerul însă sare din ea și o ia la goană spre gară. Apucă să se urce în trenul care merge la Brno.

Le dă de lucru și muncitorilor și cizmarilor care nu sunt angajați de-ai lui. Chiar și celor care au fost dușmanii lui declarați. Se pare că salvează bărbații din întreaga regiune de la convocarea pe front.

La sfârșitul războiului, în ciuda crizei, va avea în jur de cinci mii de muncitori, care vor produce în fiecare zi zece mii de perechi de ghete militare.

În acea zi, Marie Batová uită de sticluța cu otravă pe care a cumpărat-o înainte de Crăciun și de hotărârea de a se sinucide în cazul în care nici al unsprezecelea tratament al celui de-al optulea medic nu avea să dea roade.

Acest al optulea medic îi spusese că nu poate rămâne însărcinată la Zlín; Tomáš Bata trebuia să-și părăsească teritoriul. Au plecat așadar pentru zece zile în Munții

Karkonosze. (Nimănui nu i-a venit să creadă că Bata va rezista atâtea zile fără să controleze producția.)

Când cizmarul lasă baltă ouăle prăjite pe costiță și gonește să prindă trenul, soția lui este deja însărcinată în luna a șaptea.

17 septembrie 1914: Tomík

Lui Bata i se naște un fiu, Tomáš, căruia i se va zice, pentru a-l deosebi de tată, Tomík.

Anul 1918: Batizarea

Spre sfârșitul războiului apare statul cehoslovac. O mare parte din el este *batizată* de ceva timp.

„Tomáš a deschis filiale ale fabricii Bata în aproape toate satele din Moravia; în scurt timp, ca urmare a acestui fapt, nu prea mai exista nimeni în Cehia, Moravia, Silezia și Slovacia care să se mai ocupe de cizmărie. Încălțăminte croită la comandă era de domeniul trecutului. În plus, Bata și-a înființat și propria rețea de ateliere de reparat pantofi, așa că breasla cizmarilor a dispărut cu desăvârșire“, scrie Egon Erwin Kisch.

Bata se apără: „Pământul are două miliarde de cetățeni. În fiecare an omenirea produce numai nouă sute de milioane de perechi de pantofi. Orice om are nevoie de cel puțin două perechi pe an“. Un pantofar ambițios are posibilitatea să vândă un miliard de perechi de pantofi. Este doar o chestiune de preț și de nivel de civilizație.

Anul 1919: Zvonul

Se spune (sursa mea este reporterul comunist, Egon Kisch) că un cizmar din Ostrava, dându-și seama că a

fost complet ruinat din cauza lui Bata, și-a împachetat atelierul său vechi, datând încă din secolul al XVII-lea, în două lăzi mari și le-a expediat la fabrica lui Bata, pentru a-i fi înmânate șefului. După care s-a aruncat împreună cu soția și cu cei doi copii în râu.

Tomáš Bata a primit această moștenire în același timp cu vestea despre tragica sinucidere a cizmarului. A declarat: „Scrieți pe aceste lăzi că este vorba despre un atelier de cizmărie din perioada în care am început să lucrez.“

Anul 1920: Omul

Tomík, care are acum șase ani, merge la școală desculț. Dorința tatălui său este ca băiatul să nu se deosebească cu nimic de colegii lui din Zlín.

Tatăl pregătește noile benzi de producție, gândite astfel încât „fiecare ființă umană să fie împinsă să dea un randament maxim“. Atunci când un muncitor nu ține pasul, banda rulantă se oprește și un bec roșu se aprinde pe perete. Datorită acestei semnalizări, toată secția vede nu numai că lucrul a fost oprit, dar și cine este de vină.

„În munca mea nu mă gândesc numai la construirea fabricilor, ci și a oamenilor. Construiesc ființa umană“, proclamă Bata.

Anul 1921: Manifestul

Se zvonește că Bata este internat într-un spital de psihiatrie. Un ziar publică până și adresa spitalului. În acel moment, apar brusc în toată Cehoslovacia manifeste:

NU SUNT BOGAT

NU SUNT SĂRAC

NU SUNT FALIT
DAU SALARII BUNE
ÎMI PLĂTESC ÎN MOD CORECT TOATE IMPOZITELE
FAC PANTOFI BUNI
PUTEȚI SĂ VĂ CONVINGEȚI

Tomáš Bata.

Începutul anului 1922: Criza

Europa este deja în al treilea an de criză economică, inflația este galopantă, însă Cehoslovacia reușește să crească puterea coroanei de la șase la optsprezece cenți americani. Poziția țării față de creditori se întărește, chiar dacă firmele au datorii în străinătate. Depozitele Bata sunt pline ochi cu marfă, clienții au nevoie de pantofi, dar nu au bani să-i cumpere.

Se vinde în fiecare lună doar producția pe patru zile. În celelalte douăzeci și șase de zile, producția ar putea foarte bine să fie oprită.

Însă Tomáš nu vrea să ceară reducerea impozitelor. Este de asemenea de părere că nu poate da afară oamenii, pentru că aceștia vor cere imediat ajutoare de șomaj de la tânărul stat cehoslovac.

Alte fabrici au dat deja afară mii de muncitori. Îl chinuie ideea că noii șomeri cu siguranță nu își vor mai putea permite pantofii produși de el. Cursul mărcii germane se prăbușește și țara este inundată de pantofi nemțești, mai ieftini pe zi ce trece.

29 august 1922: Mai ieftin

Șoc încă de dimineață: zidurile sunt pline de reclame în care un pumn lovește în inscripția „Scumpiri“; oamenii sunt informați că pantofii Bata sunt de două

ori mai ieftini. Modelele care costau două sute douăzeci de coroane cehoslovace pot fi cumpărați acum cu o sută nouăsprezece.

Tomáš le explică muncitorilor că o criză mare nu poate fi depășită cu pași mici.

Le scade salariile cu patruzeci la sută, dar nu dă afară pe nimeni. Îi asigură că în magazinele fabricii produsele alimentare vor avea un preț simbolic. Deoarece cursul coroanei se află în creștere, vor putea trăi cu salariile micșorate aproape la fel ca și până acum.

Clienții se înghesuie să cumpere pantofi Bata. În trei luni vinde toate stocurile.

Bineînțeles că este perfect conștient de faptul că scăderea prețurilor înseamnă o pierdere enormă pentru fabrică, dar știe că aceasta e singura metodă prin care poate obține lichidități. Până la urmă, acești bani lichizi au deja o putere de cumpărare de trei ori mai mare, așa că poate cumpăra cu ei de trei ori mai multe materii prime.

Și alte firme scad prețurile, numai că este deja prea târziu. Bata a fost primul. Ziarele scriu cu entuziasm despre măsura aceasta a lui Bata, illogică la prima vedere, dar în același timp genială, în fața fenomenului de întărire a coroanei.

Mișcarea este un succes. Un an mai târziu, Tomáš Bata angajează încă o mie opt sute de muncitori noi la fabrică și este ales primar al orașului Zlín.

Mai 1924: Șapca

Tomík, în vârstă de zece ani, pleacă împreună cu părinții lui într-o mașină decapotabilă spre Brno. Pe drum, vântul îi zboară șapca de pe cap. Mașina se oprește și băiatul fuge după șapcă. Se întoarce și îl aude

pe tatăl său zicând: „Ți-am spus să ai grijă. Dacă se mai întâmplă o dată, plecăm fără tine“.

Zece minute mai târziu, șapca este smulsă din nou de o pală de vânt. Tomáš Bata poruncește să se oprească mașina, îi întinde fiului zece coroane și-i spune: „Du-te la gară și vino cu trenul la Brno. La întoarcere poți să vii cu noi cu mașina“.

Tatăl trebuie însă să se resemneze și să se întoarcă fără băiat. Băiatul ajunge cu bine la Brno, se duce glonț în primul magazin de pantofi Bata, împrumută bani de la casier și se întoarce singur la Zlín, cu trenul.

Anul 1925: Cecul

La unsprezece ani, Tomík absolvă școala generală și părinții îl trimit la gimnaziu la Londra. Își ia propriul carnet de cecuri la el, fiindcă tatăl i-a deschis un cont la Guaranty Trust Company din New York. Pentru a-și plăti taxele școlare, băiatul semnează singur cecuri în fața proprietarului școlii, puternic impresionat. Adolescentul venit din Cehoslovacia reușește să facă senzație cu asta în această școală londoneză de elită.

La vârsta de paisprezece ani se întoarce la Zlín și – conform dorinței tatălui – se angajează pe un post de muncitor cu cel mai mic salariu. Are acum dreptul să poarte pantofi.

(Când va avea optzeci și opt de ani, o s-o întreb pe secretara lui americană dacă îi pot pune niște întrebări. „Da“, îmi va răspunde ea. „Cel mai bine ar fi să fie o singură întrebare și să fie importantă.“

Îi voi scrie atunci un email: „Stimate Domnule Bata, cum trebuie să trăim?“

„Trebuie să înveți exemplar, răspunde domnul Tomík. Să privește în jurul tău cu ochii larg deschiși.

Să nu repeți greșelile și să tragi din ele învățăminte. Să lucrezi cinstit și să nu cauți numai profitul propriu. Nu ar trebui să fie atât de greu, nu-i așa?“)

Anul 1925: Batman

Tomáš Bata înființează prima sa școală. Mișcarea i se impune ca o necesitate: „Nu se întâmplă niciodată, explică el, ca cei mai buni profesori să devină milionari în țara asta. Cel mai adesea sunt niște sărăntoci.“

Publică așadar un anunț în care își comunică intenția de a școlariza șase sute de băieți cu vârsta de paisprezece ani. Așa ia naștere Școala pentru Tinerii Băieți. Fiecare elev trebuie să-și finanțeze singur studiile. Opt ore pe zi lucrează la fabrică pentru a-și câștiga banii necesari pentru mâncare, internat și haine, iar patru ore învață. Orice fel de ajutor material din partea părinților este strict interzis. Un elev câștigă săptămânal o sută douăzeci de coroane, cheltuiește șaptezeci, iar restul îi depune în contul său. Totul este gândit de așa manieră încât atunci când tânărul bărbat în vârstă de douăzeci și patru de ani se va întoarce la Bata după îndeplinirea serviciului militar, să aibă în cont o sută de mii de coroane. Profesorii internatului verifică regulat caietul cu cheltuieli. Îi controlează pe băieți să vadă dacă-și țin mâinile deasupra plapumei. Toți ascultă prelegeri despre igienă și onanism.

Mâinile deasupra plapumei și le va ține și cel mai bun sportiv din lume în anul 1952, Emil Zátopek. La fel vor face și cunoscutul (peste patruzeci de ani) scriitor Ludvík Vaculík, precum și faimosul reprezentant al noului val cinematografic cehesc (tot peste patruzeci de ani), regizorul Karel Kachyňa. Regizorul începe să

muncească la Bata în funcția de măturător și termină ca desenator industrial calificat. „Am fost un batman, va mărturisi la începutul secolului al XXI-lea. Știți, la Zlín am învățat să lupt cu frica.“

Fiecare elev al lui Bata este un batman.

Batman poți deveni prin disciplină și muncă.

Septembrie 1926: Laptele

Pe Tomáš îl încearcă o mare satisfacție: el, care a absolvit numai școala primară și nu are niciun fel de titlu, în afară de cuvântul „Șef“ de pe ușa cabinetului, este autorul unui manual intitulat *Să ne îmbogățim cu toții*.

Se înființează Academia Comercială Tomáš Bata.

Enervat, Tomáš Bata lovește cu pantoful în birou când aude că unul dintre studenți a plecat, grație banilor câștigați, cu mașina până la Praga să vadă spectacolul dansatoarei americane Josephine Baker, pioniera strip-tisului.

Din acea zi, angajații și studenții nu mai au voie să își piardă timpul prin birturi; consumul oricărui tip de alcool este strict interzis în Zlín; în schimb, se recomandă călduros laptele.

1926–1929: Jocul de șah

La opt ani după Marea Revoluție din Octombrie, Tomáš Bata își începe seria de experimente cu societatea capitalistă. Construiește pentru locuitori o Casă Socială cu opt etaje și un hotel (devenit, după război, hotel Moscova). Dă dispoziție ca lângă restaurant să nu fie niciun fel de cafenele și vinării, ci doar o sală de ping-pong, o popicărie și o sală pentru șah („pentru că trebuie să gândim neîncetat“).